

Vogel doe boek

Herken, teken, noteer

Dick de Vos

*Illustraties
Jojanneke Ouwehand*

TERRA

INHOUD

Woord vooraf 5

Stedelijk gebied 6

- Slechtvalk 10
- Gierzwaluw 12
- Merel 14
- Roodborst 16
- Pimpelmees 18
- Grote gele kwikstaart 20

Bos 22

- Grote bonte specht 26
- Bosuil 28
- Boomklever 30
- Bonte vliegenvanger 32
- Appelvink 34
- Wielewaal 36

Heide & hoogveen 38

- Boomvalk 42
- Roodborsttapuit 44
- Raaf 46
- Grauwe klauwier 48
- Nachtzwaluw 50
- Kraanvogel 52

Agrarisch gebied 54

- Grutto 58
- Boerenzwaluw 60
- Spreeuw 62
- Ringmus 64
- Geelgors 66
- Ooievaar 68

Zoet water & moeras 70

- Blauwborst 74
- Rietzanger 76
- Fuut 78
- Wilde eend 80
- IJsvogel 82
- Waterspreeuw 84

Kust & duin 86

- Noordse stern 90
- Drieteenstrandloper 92
- Rotgans 94
- Jan-van-gent 96
- Lepelaar 98
- Nachtegaal 100

Aan de slag 103

- Veren 104
- Snavels 106
- Hoe teken je een vogel? 110
- Vogelgeluiden 114
- Braakballen 116
- Verrekijkers 118
- Waarnemingen noteren 120
- Vogels fotograferen 124
- Vogelringen aflezen 126
- Vogels dichtbij 128
- Vogelaarsjargon 132

Vogeldagboek 135

Woord vooraf

Vogels zijn overal. Maar hoe herken je ze en waar vind je de meest bijzondere? Hoe lok je ze naar tuin of balkon en als je op pad gaat, moet je dan wel of geen verrekijker mee? Kun je aan de snavel zien welk voedsel de vogel eet?

Dit boek helpt je op weg. Het bevat 36 van de honderden vogelsoorten die in Nederland en België voorkomen. Per landschapstype worden vijf algemene soorten besproken en één bijzondere, waarmee elk hoofdstuk afsluit. Daarnaast krijg je allerlei informatie over vogels en hun leefwijze, over veren, snavels en verrekijkers. De prachtige tekeningen van Jozanneke Ouweland brengen de vogels tot leven en laten zien wat we niet in woorden kunnen beschrijven.

Het boek is geen determinatiegids maar een aanmoediging om zelf op pad te gaan. Op zoek naar de bosuil of wie weet de wiewaai. Het is ook een doeboek, bedoeld om notities of tekeningen te maken of aan te kruisen welke vogelsoorten je gezien hebt. Maak bijvoorbeeld een tuinlijst of een jaarlijst. Zo wordt het een persoonlijk boek om te gebruiken en te bewaren.

Dick de Vos

Stedelijk gebied

In de ogen van veel vogels is de stad één groot rotsmassief. Het is dus een aantrekkelijk gebied voor die soorten die toch al gewend waren om te broeden in bergen of kliffen, zoals de gierzwaluw, slechtvalk en de huismus.

Weer andere vogels trekken naar de stad omdat die onmiskenbare voordelen heeft. Het is er bijvoorbeeld een stuk warmer dan in het omliggende platteland. Het verschil kan wel tot tien graden oplopen. Dat komt niet alleen door het versteende oppervlak, maar ook doordat er minder wind is tussen de hoge gebouwen waardoor de stilstaande lucht snel opwarmt. 's Avonds en 's nachts geven al dat glas, beton en plastic de warmte weer af en voor vogels scheelt dat energie om de nacht door te komen.

Ook zijn er meer en betere schuilplekken en overal broedgelegenheden, zoals de daken en hoekjes in tuinen en parken. Verder is de stad een onuitputtelijke bron van voedsel. Er liggen overal etensresten, en in de tuinen en balkons vetbolletjes en pindasnoeren. De tuinvogeltjes vormen zelf weer het voedsel voor sperwers en vooral katten. Hoewel die laatste elke dag kattenbrokjes krijgen, richten ze toch elke nacht een slachting aan onder vogels, muizen en spitsmuizen.

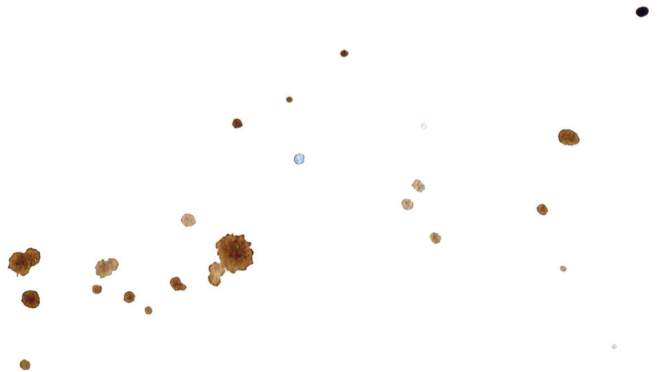
In de stad is het ook veiliger. Er zijn minder roofdieren en al helemaal geen jagers, want jacht is verboden in de bebouwde kom. Vogels vinden in de stad niet alleen een veilig heenkomen, maar veranderen ook door de stad. Sommige zangvogels gaan hoger zingen om boven het stadsverkeer uit te komen. Stadsmerels ontwikkelen een kortere snavel omdat ze makkelijker aan eten komen. Biologen noemen de stad daarom een ecologische hotspot waarbij we de evolutie op heterdaad kunnen betrappen.

checklist

STEDELIJK GEBIED	wanneer	waar
Ekster		
Gaai		
Gierzwaluw		
Groenling		
Grote bonte specht		
Grote gele kwikstaart		
Halsbandparkiet		
Heggenmus		
Houtduif		
Huismus		
Kauw		
Knobbelzwaan		
Meerkoet		
Merel		
Nijlgans		
Pimpelmees		
Putter		
Ransuil		
Roodborst		
Slechtvalk		
Staartmees		
Stadsduif		
Tjiftjaf		
Turkse tortel		
Waterhoen		
Winterkoning		
Zanglijster		
Zwarte kraai		
Zwarte roodstaart		

Slechtvalk

Een van de meest spectaculaire roofvogels kun je gewoon in de stad aantreffen. Dat valt ook wel te begrijpen. De slechtvalk is oorspronkelijk een bewoner van rotsen en kliffen, en de stad lijkt nu eenmaal sterk op dat leefgebied. Overal zijn er hoge plekken, steile wanden en voldoende uitkijkplekken voor de jacht. Ook nestgelegenheid is er volop, op koeltorens, schoorstenen of hoogspanningsmasten. En soms plaatsen vogelwerkgroepen nestkasten op hoge gebouwen, vaak met een webcam erin om het broeden te kunnen volgen.

Valken zijn roofvogels. Zo worden ze genoemd omdat ze prooien zouden 'roven' van jagers. Feitelijk een onterechte naam; je zou eerder andersom kunnen redeneren. Jagers stelen het voedsel van

de roofvogels, die immers geen andere keus hebben. Hoe dan ook, roofvogels hadden van oudsher een slechte naam en werden fel bestreden. Helaas worden er ook nu nog weleens nesten met hagel beschoten en wordt er soms giftig aas neergelegd.

De naam slechtvalk heeft overigens niets met deze roofvogelhaat te maken. 'Slecht' is een oud woord voor 'gewoon'. Slechtvalk betekent dus 'gewone valk' en dat komt uit de valkerij, een jachtbedrijf dat vooral door koningen en edelen werd beoefend. De valkeniers verzamelden het liefst zeldzame valken uit verre landen, zoals de giervalk uit het noorden of de Barbarijse valk uit Noord-Afrika. Vergeleken met die bijzondere, buitenlandse valken was de inheemse slechtvalk de gewone valk.

De stad is in meerdere opzichten aantrekkelijk voor de slechtvalk. In steden is het een stuk warmer dan op het platteland en de slechtvalk profiteert van de opstijgende warme lucht tussen de gebouwen. Ook is er een overvloed aan prooien beschikbaar, zoals de talloze stadsduiven. Die worden vooral gegeten door het vrouwtje. Het mannetje is een stuk kleiner dan het vrouwtje en jaagt daarom op kleinere prooien – in zijn geval vooral kleine zangvogels. Het verschil in prooigrootte is voordelig voor beide: zo kunnen ze uit een veel grotere hoeveelheid prooien putten en zijn ze geen voedselconcurrenten van elkaar.

Slechtvalken hebben een aparte jachttechniek. Ze slaan hun prooien meestal met een duikvlucht in de lucht. De klap is genoeg om de prooi in één klap te doden. Ze kunnen snelheden tot ruim 380 km per uur bereiken en daarmee is de slechtvalk het snelste dier ter wereld. Tijdens de duikvlucht houden ze hun oog strak gefixeerd op de prooi. Geen enkele wending ontgaat hen. Zelfs vleermuizen, met hun grillige vlucht, zijn niet veilig voor ze.

Gierzwaluw

De Engelsen noemen onze gierzwaluw naar zijn snelle vlucht: *swift*. De Nederlandse naam is ontleend aan het gierende geluid dat ze maken. Ze zijn maar kort in onze streken: eind april komen de eerste aan uit Afrika en begin augustus zijn ze bijna allemaal alweer vertrokken. Maar tijdens die circa honderd dagen zijn ze niet te missen: de hele dag kun je genieten van hun vluchten, als ze luidruchtig en razendsnel achter elkaar aanvliegen. Gierzwaluwen eten uitsluitend vliegende insecten. Ze vangen ze niet als een soort stofzuigers met open mond (zoals nachtzwaluwen), maar ze jagen ze in de lucht na; vandaar hun plotselinge wendingen en versnellingen. Meikevers zijn te groot voor ze, maar alles wat kleiner is, gaat de wijd opengesperde snavel in.

Gierzwaluwen zijn volkomen aangepast aan een leven in de lucht. Ze hebben een torpedo-achtig lichaam, lange smalle vleugels en een gevorkte staart om bij te sturen; aerodynamischer kan het niet. Ze vliegen vrijwel altijd, ook 's nachts. Ze slapen zelfs in de lucht! Dat kan doordat ze beurtelings beide hersenhelften in- en uitschakelen.

Ze komen eigenlijk alleen op de grond als het echt moet: om eieren uit te broeden en de jongen groot te brengen of om te paren. Ze paren in de holten onder dakpannen of in een nestkast, maar

kunnen het ook in de lucht, letterlijk en figuurlijk een hoogstandje van vliegkunst! Het mannetje gaat dan boven het vrouwtje hangen, de onderlijven raken elkaar kort en klaar is het alweer. Zodra de jongen groot zijn, na 22 dagen, vliegen ze uit en komen dan niet meer op de grond tot ze zelf gaan broeden, wat ze meestal doen als ze drie of vier jaar oud zijn. Al die jaren zijn ze dus in de lucht! Er is berekend dat ze per jaar ongeveer 280.000 km afleggen.

Merel

Tot 1850 was de merel nog een schuwe bosvogel, maar in de tweede helft van de 19de eeuw begon zijn opmars naar de stad. Inmiddels is de merel geheel verstedelijkt en een van de meest voorkomende broedvogels. De stad heeft voordelen (voedsel, warmte, broedgelegenheid), maar er zijn ook nadelen, zoals meer kans op ongelukken. Bij stadsmerels zijn significant meer botbreuken aangetroffen dan bij merels in het buitengebied. Ook de overlevingskans van de jongen is lager, mede door al die loerende katten en eksters. De merel reageert daarop door vroeger in het jaar te gaan broeden en meerdere nesten per jaar te maken.

Zijn herkomst als bosvogel herken je nog een beetje aan zijn zang. Die stem is vrij laag – een loofbos geleidt lage tonen makkelijker dan hoge tonen. Maar door het vele stadsverkeer zijn merels in de stad hoger gaan zingen, om beter boven het verkeerslawaaai uit te komen. De stad zorgt ook voor een ander uiterlijk. Het voedsel in de stad is makkelijker bereikbaar. Stadsmerels hebben daardoor kortere snavels ontwikkeld dan bosmerels, die hun iets langere snavel nodig hebben om insecten uit de moeilijkste hoeken en gaten te peuren.

Voor een mannetjesmerel is de snavel overigens meer dan alleen een nuttig stuk bestek; ze lokken er ook een vrouwtje mee. De snavel van het mannetje wordt in het voorjaar feloranje. Die kleur wordt veroorzaakt door carotenoïden, een groep stoffen die een rol speelt bij het afweersysteem. Deze binden de vrije radicalen die ontstaan bij een infectie. De carotenoïden verdwijnen daardoor uit de snavel: die wordt bleek. Vrouwtjes zien dit als een signaal voor een zwakke conditie en laten het mannetje links liggen. Het is jammer voor de Belgen maar vrouwtjesmerels houden van Nederlands oranje.

Roodborst

De roodborst leeft eigenlijk in het bos, maar roodborsten zien dat ruim: een park of een redelijk boomrijke wijk vinden ze ook prima. Vandaar dat we ze ook bij huizen vinden. Ze zijn totaal niet schuw. Nieuwsgierig als ze zijn, hebben ze in de loop der tijd hun angst voor mensen afgeleerd. Misschien komt dat wel doordat waar mensen zijn, altijd voedsel te halen is. Ze kunnen zelfs op je schep gaan zitten om wormen en insecten te zoeken als je de tuin omspit.

Naar elkaar toe zijn roodborsten bijzonder agressief. Een roodborst met een eigen territorium verjaagt elke indringer, daarbij dreigend met zijn oranjerode borst. Als de rivaal dan nog niet afdruipt, kan het tot een echt gevecht komen tot de dood erop volgt. Verdedigen of veroveren van een voedselterritorium is letterlijk een kwestie van leven of dood. Roodborsten zonder eigen gebied zullen namelijk binnen enkele weken onherroepelijk verhongeren.

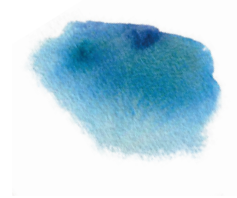
Vogels verdedigen hun territorium ook met zang. Roodborstmannen doen dat bijna het hele jaar en de hele dag door, van het eerste ochtendgloren tot diep in de avondschemering. Ze zingen zelfs weleens 's nachts, vooral in maanverlichte nachten of onder een lantaarnpaal. Het is een grillig, bijna *jazzy* liedje, dat prettig in het gehoor ligt.

De roodborst die je 's zomers in de tuin ziet, is waarschijnlijk een andere dan die je in de winter ziet rondscharrelen. Een groot deel van onze broedvogels trekt namelijk in de herfst naar het zuiden. Enkele steken zelfs de Noordzee over en overwinteren in Zuid-Engeland, waar het klimaat milder is. Hun plaats wordt ingenomen door roodborsten uit Noord-Europa die juist hier de winter doorbrengen. Hun aankomst merk je direct. Op een mooie dag eind augustus, begin september hoor je opeens overal roodborsten zingen. Dit keer ook de vrouwtjes, want die verdedigen in de herfst en winter een eigen territorium.

Pimpelmees

In de tuin zie je zowel koolmezen als pimpelmezen. Toch verdringen ze elkaar niet. Koolmezen zoeken hun voedsel boven op boomtakken, en soms op de grond, terwijl de veel kleinere pimpels ook de rupsen en luizen kunnen bereiken op de kleinste twijgjes of aan de onderkant van bladeren. Het zijn ware acrobaten, die zelfs ondersteboven aan takken of vetbolletjes kunnen hangen.

Alle mezen zijn holenbroeders en maken graag gebruik van nestkastjes. Wil je pimpelmezen in de tuin of op het balkon, dan moet het invlieggat niet te groot zijn, maximaal 27 mm doorsnede, anders pikt de koolmees het kastje in. Pimpelmezen leggen relatief veel eieren, gemiddeld een stuk of tien, maar ook weleens zeventien per nest. Dat hoge aantal nakomelingen is nodig om de populatie op peil te houden: gemiddeld overleeft maar één nestjong de winter.

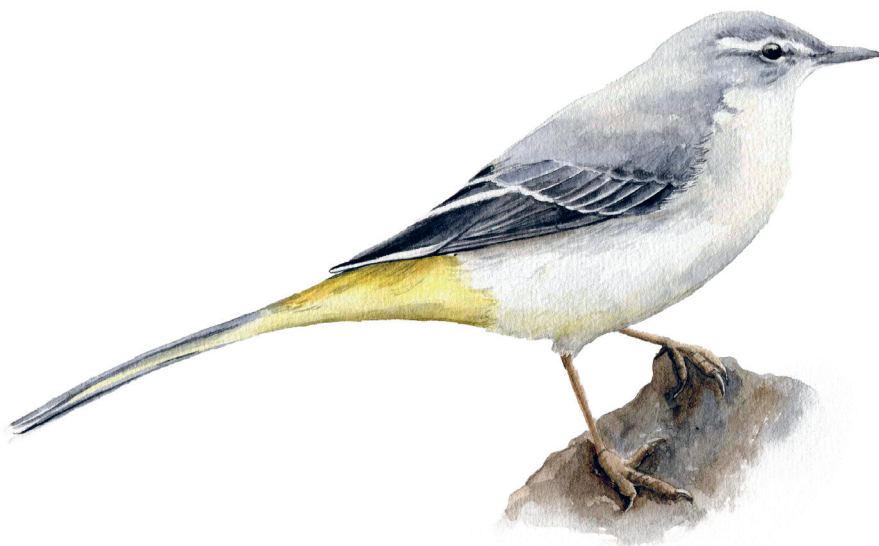
Pimpelmezen zijn voornamelijk standvogels en zingen dus al in januari – sporadisch zelfs al in december. Het is een zacht en hoog liedje dat klinkt als een soort zilveren belletje: twee lange begintonen en dan een trillertje. Voor vrouwtjes heel verleidelijk, maar dat is maar het halve verhaal. Pimpelmeesvrouwtjes vallen ook op het petje van het mannetje. Wij kunnen beide geslachten niet uit elkaar houden, maar zelf zien ze dat anders. Veel vogels kunnen

één kleur meer zien dan mensen, namelijk ultraviolet. En dan blijkt dat het mannetje pimpelmees een schitterende ultravette kuif heeft. Hoe feller, hoe aantrekkelijker.

Romantische liefde is er bij mezen niet bij. Pimpelmezen gaan vreemd bij het leven. Om mooie zonen te krijgen laten de vrouwtjes zich graag bevruchten door zo'n vetkuif, terwijl hun eigen zorgzame mannetje te goeder trouw voor het eten zorgt. Uit onderzoek blijkt dat één derde tot de helft van de eieren bevrucht was door een andere vader. Die jongen hadden ook nog eens grotere overlevingskansen. Het is oneerlijk verdeeld in het leven, ook al in de dierenwereld.

Grote gele kwikstaart

Alle kwikstaarten hebben een lange staart, die ze voortdurend op en neer bewegen, een kwestie van balans. In onze contreien komen drie soorten voor. Het bekendst is de witte kwikstaart, een zwart-wit vogeltje dat je vaak ziet bij boerderijen. Een stuk zeldzamer is de gele kwikstaart, vooral te vinden in kruidenrijke weilanden.

De grote gele kwikstaart – de naam zegt het al – is een stuk groter en ook anders gekleurd. Deze houdt van bergbeekjes en snelstromende riviertjes. De vogels vliegen van steen naar steen of scharrelen op strandjes waar ze zoeken naar insecten die bij het water leven, zoals muggen, libellelarven en kevers. Daarnaast eten

ze ook slakjes en schelpdieren. Meer dan andere kwikstaarten houden ze zich ook op in bomen. Vanaf een overhangende tak proberen ze dan insecten te vangen.

Broeden doen ze in inhammen of holtes langs de oevers. Of ook wel onder bruggen, bijvoorbeeld in gaten in het metselwerk. In Nederland vinden we ze sporadisch in het oosten van het land. In België zijn ze minder schaars: je vindt ze langs elk riviertje in de Ardennen.

Vanaf eind augustus tot oktober trekken broedvogels uit Noord-Europa over. Een aantal blijft hier ook overwinteren. Je kunt ze in heel het land tegenkomen, maar vooral in de stad, waar het minder hard vriest. Wie uitkijkt op een plat dak, moet extra opletten, zeker als dat bedekt is met kiezelsteentjes of als er een plasje water op ligt. Dat lijkt dan precies op hun natuurlijke omgeving. In verborgen hoekjes of in de modder van dakgoten speuren deze uitgesproken insecteneters dan de hele dag naar spinnetjes en insecten.

Je merkt ze meestal op aan hun roep: een scherp, dubbel *tzitzi*, een beetje metalig van klank. Als je het geluid kent, zie je ze ook vaak overvliegen, van het ene dak naar het andere. Ook de lange zwarte staart valt dan goed op. De wijze van vliegen is typerend voor kwikstaarten. Ze doen een paar slagen met de lange vleugels, vouwen ze dan tegen het lijf waardoor ze hoogte verliezen en besluiten daarna weer hun vleugels uit te slaan. Dat zorgt voor een diepe, golvende vlucht. Een sierlijker vogel is er niet.

Bos

Duizenden jaren lang bestond heel Europa uit bos. 'Holland' betekende oorspronkelijk zelfs 'houtland'. Door massale houtkap was daar in Nederland rond 1870 nog maar drie procent van over. Inmiddels bestaat Nederland voor elf procent uit bos en in België is dit rond de 23 procent, maar dat komt vooral door de productiebossen in Wallonië.

Vooraf door de aanplant van productiebossen sinds het begin van de 20ste eeuw is het percentage bos in Nederland en België elk jaar toegenomen. Veel van die productiebossen bestaan nog steeds uit kaarsrechte naaldbomen. Ze zijn soortenarm; er leven niet veel insecten en dus vinden weinig vogels er hun voedsel. Er zijn maar een paar vogelsoorten die juist een voorkeur hebben voor naaldbossen: zwarte specht, kuifmees, zwarte mees, goudhaan en vuurgoudhaan. Op de zwarte specht na hebben ze allemaal hoge dunne roepjes, waarvan de klanken goed langs de dennennaalden kunnen komen.

Met het ouder worden van de bossen veranderde ook het beleid. Dat is nu meer gericht op biodiversiteit en recreatie. Naaldbomen worden vervangen door een variëteit aan loofbomen. Kapvlaktes worden kleiner, bomen mogen soms versterven en dood hout blijft achter. Bossen worden dus diverser in soortenopbouw en in leeftijd.

Daar profiteren allerlei planten en dieren van, zeker ook de vogels. Op de kapvlaktes ontstaat jong loofbos, dat aantrekkelijk is voor vogels als de matkop en, op de zandgronden, de nachtzwaluw. Aan de bosrand leven spotvogels, tuinfluiters en her en der nog enkele houtsnippen en zomertortels.

Typische vogels van loofbos zijn ook de merel, vink, zwartkop, boomklever en gekraagde roodstaart. Hun roepen en zang zijn relatief laag van toon – de beste frequentie om het geluid om en langs boombladeren te geleiden.

Hoe ouder een boom, hoe meer kieren en gaten erin ontstaan. Dat geeft nestgelegenheid aan vleermuizen en aan holenbroeders als mezen, holenduiven, boomklevers, spechten en de bosuil. Vogelsoorten van oud loofbos gaat het dus voor de wind. Ze nemen in aantallen toe en breiden zich uit over het land. Soorten die voorheen alleen in het oosten te vinden waren, zien we steeds meer in het westen des lands: appelvink, en de kleine en middelste bonte specht. Nog even en we gaan deze soorten ook tegenkomen in grotere stadsparken.

